

מרגלית שילה

זיכרונות מירושלים המנדטורית

שולמית לסקוב, לפני: פרקי זיכרונות מארץ ישראל שלפני מלחמת העולם השנייה, בני-ברק: הקיבוץ המאוחד, תשע"א, 223 + [8] עמ'

אנשים מן השורה, כמוני, הן במאורעות הגדולים והן בחולין, בחיי היום יום' (עמ' 6). לסקוב, חוקרת ידועה של תולדות הציונות אשר פרסמה מספר ספרים חשובים ובהם מחקר מרתק ביותר על קורות הביל"ויים,¹ מכנה עצמה בצניעות רבה 'אדם מן השורה'.

כאמור הספר אינו מצטיין בחשיפת רגשות והגיגים, אך הוא עשיר ביותר בתיאור פרטני מאוד, לרוב נקודתי, של תמונות מגוונות: קשת רחבה של אישים מפורסמים, תרבות הדיור,

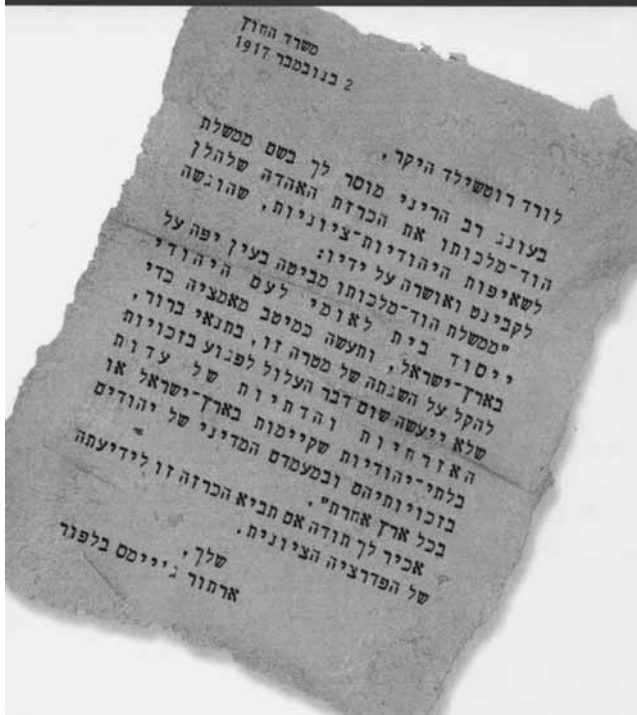
למחקר ההיסטורי של ארץ-ישראל, שמתמקד בדרך כלל בנושאים 'גדולים' כמוסדות השלטון והתנגשויות בין יהודים לערבים, התוסף לאחרונה ספר לא שגרתי – ספר זיכרונות ובו תיאור חיי היום יום בירושלים מראשית שנות העשרים ועד ערב מלחמת העולם השנייה. ספר לא שגרתי זה משקף את מבטה של ילדה-נערה-אישה צעירה שבאה לארץ עם הוריה, ושהפכה בתוך זמן קצר ביותר ל'עבריייה חדשה'. המחברת, שולמית לסקוב, ממעיטה ביותר לחשוף את רגשותיה ואת צפונות לבה, אך זיכרונותיה מעשירים את ידיעותינו על האווירה בירושלים ובעיקר מספרים על חיי ילדה ערנית וסקרנית בבירה המנדטורית של ארץ-ישראל.

אוטוביוגרפיה מבקשת להעמיד את הכותב במרכז הספר, ואילו כותבי זיכרונות מבקשים בדרך כלל להעמיד במרכז יצירתם את הזמן שחלף, את קורות העבר. ואכן כתיבת זיכרונות היא מטרת חיבורה של לסקוב, כפי שהיא מצהירה בפתח לספר: 'הרצון לכתוב את זיכרונותי התעורר בי כאשר חלפו בדימוני המאורעות הגדולים שהתרחשו במהלך שנות חיי. חשתי דחף להעלות על הכתב את אורחות החיים והשתלבות

1 ש' לסקוב, הביל"ויים, ירושלים תשל"ט.

שולמית לסקוב לפנים

פרקי זיכרונות מארץ ישראל שלפני מלחמת העולם השנייה

המעבר, ולסקוב כלל אינה מתייחסת לקשיים שאולי נקרו בדרכו, אך היא פותחת צוהר לתהליך הקשה שחוותה אמה. לדבריה, האם כבר קבלה על הקשיים שהיו כרוכים במעבר מרוסיה לגרמניה, וכשעלתה סוגיית העלייה לארץ היא 'הסתייגה מרעיון העלייה ארצה בכלל ומגורים בירושלים בפרט' (עמ' 17). היא העדיפה מגורים בתל-אביב, אך כמו נשים רבות אחרות, קיבלה את הדין והלכה בעקבות בעלה.

השינוי היה חד ביותר. 'החוויות החדשות היו כה מרשימות שלא הותירו מקום אלא לעצמן' (עמ' 22). עם בואם לארץ נגלה לעיניהם הנוף הצחיח של ראשית חודש תשרי, והפער בין אירופה הירוקה לבין ארץ-ישראל היבשה הכה בתדהמה גם את האם וגם את בתה הקטנה. זו הייתה רק ההתחלה, המעבר מהבירה ההולנדית לבירת פלשתינה-א"י הפרימיטיבית בא לידי ביטוי בהיבטים רבים בחיי היום יום. ירושלים עדיין לא הווארה באור חשמל, ולא היו בבתים צינורות מים. ברחובות העיר נסעו כרכרות - אוטובוסים הוכנסו לשירות הציבור רק כחמש שנים לאחר מכן. רבים מההולכים ברחוב לבשו לבוש מקומי ערבי, ומלון ורשבסקי, שבו התגוררה המשפחה עם בואה לירושלים, היה שונה מאוד מבתי המלון המפוארים שהכירה באירופה. אף מצב ההיגיינה בעיר היה כבי רע, היתושים והחום בקיץ הציקו מאוד, ומחלות טרופיות שפקדו לא אחת את התושבים הקשו מאוד את חייהם. על כל אלה נוסף הקושי הלשוני - שולמית ואמה לא דיברו עברית. פלא הוא שלמרות קשיים מרובים אלה עברו שתיהן עד מהרה מהפך.

הדבר היה בחגיגת ט"ו בשבט תרפ"ג (1923). תהלוכת הנטיעות שעברה על פני האם וכתה בת השש, עוררה את התפעלותן ממראה הילדים, תלמידי בתי הספר, ששרו ונשאו בידיהם דגלים. הן הצטרפו לתהלוכה ונסחפו בהתלהבותם

חויית הנסיעה באוטובוס, לימודים בבתי ספר שונים ועוד ועוד. מה נשאר בנבכי זיכרוננו של כל אחד מאתנו ומה שוקע בתהום הנשייה? על שאלה מעניינת זו אין ככל הידוע לי תשובה מדעית. לסקוב עצמה מעירה כי 'מפליא כמה מרבים האנשים לזכור דברים בלתי חשובים' (עמ' 79). ואכן היא בעלת זיכרון חזותי יוצא דופן ומיטיבה לתאר אנשים רבים מאוד - שמות כולם כלולים במפתח האלף-ביתי החשוב שבסוף הספר.

אף שלסקוב העמידה במוקד ספרה את זיכרונותיה, היא מציגה בפתיחתו את עצמה ואת בני משפחתה ומספרת את סיפור עלייתם ארצה. אביה פרץ חן (ליין; חן - ראשי תיבות: חכמת נסתר) נולד למשפחה של חסידי חב"ד בפלך ויטבסק ברוסיה, הוא חונך על ברכי הדת והיה בקיא ביותר בתנ"ך ובתלמוד. בכגרותו התפקד והיה לציוני וסוציאליסט. אמה, גנסיה (לסקוב אינה מציינת את שם נעוריה), שגדלה בשכנות לאביה, הייתה בת של סוחר עצים אמיד ושומר מצוות. היא למדה בגימנסיה רוסית, אהבה לקרוא ואהדה את ה'בונד'. נישואי ההורים היו לדברי לסקוב נישואי אהבה. לאב, שהיה בקיא ביותר בשפות, הוצעה משרת המזכיר העברי במשרד הראשי של 'קרן קיימת לישראל' בקלן, והמשפחה הצעירה עברה בשנת 1912 להתגורר בגרמניה. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הועברה הלשכה הראשית של 'קרן קיימת' להאג, והוריה של לסקוב העתיקו את מגוריהם לבירת הולנד. בהאג נולדה בשנת 1916 שולמית, ובשנת 1922, בעקבות העברת לשכת 'קרן קיימת' מהאג לירושלים, עלתה המשפחה לארץ-ישראל.

תיאור בואם לארץ מאפשר הצצה על התהליך המהפכני שהופך מהגר לעולה, התהליך שעבר מי שבא לארץ ללא חזון ציוני אך הישיבה בה עוררה בו תחושה שזו מולדתו. אבי המשפחה, שלשכת 'קרן קיימת' הייתה מקום עבודתו, הזדהה עם

הכניסה לבית
הספר 'למל'
בשכונת זכרון משה

בהרחבה ובאהבה רבה על ארבע שנות לימודיה הראשונות בבית הספר, שנוסד כמעט שבעים שנה לפני כן בעיר העתיקה, ושעבר גלגולים רבים מאז. לדבריה המורים היו מעולים ונקטו שיטות לימוד חדשניות ביותר. לימודי הטבע התקיימו בשדה, התלמידות רכשו באהבה את ידיעת הקריאה והכתיבה, בבית הספר הייתה מקהלה שחיבבה עליהן את השירה, וללסקוב זיכרונות מרשימים גם ממופעי הריקוד של הבנות ומההצגות המרגשות שהעלו. היא מציינת לשבח במיוחד את האווירה החברתית הטובה בבית הספר ואת הגיבוש המוצלח של התלמידות – שמוצאן היה בארצות שונות, ושגדלו על רקע תרבויות שונות מאוד זו מזו – לקבוצה מלוכדת. גם בין הבנות הדתיות לחופשיות שררו יחסי כבוד. לסקוב מספרת כי הבנות האמידות הביאו בצקלונן אוכל לחלוקה לעניות, ואילו המורות ניסו לפתח אצל כל תלמידה את כישורונה

של הילדים והמורים. היעד של ההולכים היה שכונת תלפיות, שעמדה בבניינה, ושבה התקיימו הנטיעות. לדברי לסקוב: 'ואנחנו – עינינו לא שבעו מראות, ליבנו לא שבע מלקלוט. היתה זו גם הפעם הראשונה בחיי שראיתי כיצד שותלים' (עמ' 40). במבט לאחור הכותבת טוענת כי 'החג] עקר מאימי את ההתנכרות לחיים כאן' (עמ' 40). לדבריה האירוע היה נקודת מפנה ביחסה של אמה לארץ-ישראל, ומאז הייתה לפטריוטית. נראה שההתלהבות של הילדים דבקה בשתייהן, וההשתתפות בשמחת חג הנטיעות נטעה אותן בארץ.

לסקוב עצמה נקלטה למעשה עם תחילת לימודיה בבית הספר לבנות 'למל'. בכואה לארץ אמנם כבר דיברה מספר שפות, אך בלימוד העברית החלה רק לפני כניסתה לבית הספר, בהיותה בת שבע. לדבריה לאחר שהשתלטה של השפה, סירבה להמשיך לדבר רוסית. היא מספרת

הדגש על הלימוד והשינון הומר בדגש על חיי החברה. המחברת מרכזה להזכיר שמות של חבריה וחברותיה מאותם ימים, ואחד הכולטים שבהם היה אפרים קציר, לימים הנשיא הרביעי של מדינת ישראל. קציר היה בן למשפחה דלה והצטיין לצד אחיו בגאונותו ובטוב לבו. חברתה הטובה של לסקוב היתה שרה שניאורסון-דבורצקי, שלדבריה הייתה 'האדם שקסם לי כפי שלא קסם לי איש לפני ואחריה [...] יופייה הנפשי האפיל על יופייה הגופני' (עמ' 121). דבורצקי הייתה בעלת כישרון גאוני לשפות, ולימים זכתה בפרס טשרניחובסקי לתרגום. המחברת מתארת את תעלולי התלמידים, את הטיולים המשותפים ואת השיחות האינטלקטואליות שניהלו ביניהם על ספרות יפה שהרבו לקרוא. בכיתה נוצרה אחווה מיוחדת, ובלשונה: 'בכיתתנו הרעות היתה ערך עליון' (עמ' 127). הרעות, שמאפיינת את הצבר, ושמועלית עד היום על נס כערך עליון בצבא ההגנה לישראל, הייתה פרי של תרבות הנוער החדשה שצמחה בארץ.

פרקים מעניינים בספר מוקדשים לחיים בשכונת תלפיות, שלסקוב ומשפחתה נמנו עם ראשוני תושביה. היא מתארת בהרחבה את אנשי השכונה, ובהם אליעזר בן-יהודה, יוסף קלוזנר ושי' עגנון. היא מרחיבה את הדיבור על פרעות תרפ"ט ועל פינויה של שכונת תלפיות מפני הפורעים הערבים. לסקוב מבחינה בין זיכרונותיה לבין המידע ההיסטורי הקיים ומבהירה: 'ההיסטוריונים אינם מסוגלים, או אינם מוצאים לנכון (בדרך כלל) למסור הלכי רוח, תחושות ורגשות של האנשים, סתם אנשים, אנשים מכל ימות השבוע' (עמ' 103). היא מתארת את תחושותיה של ילדה צעירה שמלחמה היא עבורה מקור חרדה אך גם מקור לתחושת הרפתקה. על האווירה ששררה ביום שנודע בו כי הערבים מתכוננים להתנפל על השכונה היא כותבת: 'השתררה איזו אחווה בין

המיוחד. היא משבחת גם את היחס המבין והתומך כלפי תלמידות שלקו בכינמת. ההרמוניה שררה בכיתה בכל עת.

דבריה החמים על בית הספר מסתיימים במילים אלה: 'ואכן אהבתי את בית הספר "למל" אהבה עזה ואני נושאת ממנו זיכרונות נילכבים' (עמ' 56). על המנהל, אברהם ארנון, כתבה: 'אני זוכרת את הכבוד הרב שרחשו לו הכל, את האמון שנתנו בו, את העצות שהיה נותן ביד נדיבה, את נכונותו לקבל כל אחד בכל עת, את ההומור שבעזרתו הצליח לשכך את זעמם של הרתחנים שבהורים ואת המתפרעות שבתלמידות. בוודאי יש לזקוף לזכותו את האווירה ששררה במוסד, את דבקות המורים בתפקידם, את הפעולות המיוחדות שעשו בו. לא לחינם זכה בפרס ישראל' (עמ' 57). מסיפורה של לסקוב עולה כי המצוינות החנוכית של בית הספר בלטה במיוחד על רקע תנאי החיים הפרימיטיביים בעיר באותה תקופה. מצוינות זו עשויה להסביר כיצד למרות העוני והיעדר אמצעים פדגוגיים מתקדמים, הדור הצעיר שגדל בארץ בעת הזאת עמד במשימות הכבדות שניצבו לפתחו במחצית השנייה של שנות המנדט.

למרות אהבתה לבית ספר 'למל', לאחר שסיימה את ארבע כיתות היסוד היא המשיכה את לימודיה ב'גימנסיה העברית', שמקום משכנה בעת ההיא היה בשכונת הבוכרים; רק בשנת 1930 הושלם בניינה המודרני ברחביה. אף שהגימנסיה הוכתרה בכותרים רבים, לסקוב מדגישה כי החוויה הלימודית שחוותה בגימנסיה לא השתוותה לזו הזכורה לה מבית ספר 'למל': 'המורים לא שבו את ליבנו ככביט הספר העממי. כמעט לא היה מורה שאהבנו באמת. לכל היותר היינו מרוצים משיעוריו של פלוני או אלמוני' (עמ' 79). החוויה המסעירה של הגימנסיה לא הייתה לימודית, אלא חברתית: 'עם כניסתי לגימנסיה החלו לי חיים חדשים: לימודים מעורבים של בנים ובנות' (עמ' 83).

התגוררו סבה וסבתה, על חיי המוזיקה בירושלים, על פעילותה ב'הגנה' ועל ארבע שנותיה בתנועת 'השומר הצעיר', שעם חבריה עלתה לגליל המערבי וייסדה את קיבוץ אילון; מימוש חזון הקיבוץ אכזב את לסקוב, והיא נטשה את הקיבוץ וחזרה לירושלים.

ניחוח התקופה עולה מן הספר, כפי שלסקוב כותבת בדברי הסיום: 'התפתחות זו [של הארץ] התחילה עם יישום המנדט הבריטי על ארץ ישראל. את ראשיתה של אותה התפתחות, כפי שחוויתי אותה, ביקשתי להעלות ב"לפנים" (עמ' 211). ואכן עלה בידה להגשים את מטרתה – לספר את זיכרונות התקופה, והקוראים, המתענגים על קריאת קורותיה של המחברת בשנות צעירותה, מייחלים כי תוסיף ותפרוש לפנייהם את שהתרחש לעיניה מאז ועד ימינו.

האנשים שדימו שהם עומדים על סף הכיליון' (עמ' 105). וכך היא מתארת את התחושה ששררה יום לאחר מכן ברחוב יפו: 'איזו הרגשת אובדן נחה על הכל. וגם עלינו [...] כנראה הרגישו הכל שאין זו צרה פרטית' (עמ' 109-110). לסקוב מציינת כי תחושת האחוה הייתה הגורם המשמעותי שאפשר לאנשי היישוב לעמוד בפרעות שניחתו עליהם. בסיום תיאור המצוקות שחוו תושביה היהודים של הארץ עקב הפרעות שחוללו הערבים, לסקוב מביעה באורח נדיר את עמדתה הפוליטית: היא מודה שהיא 'יונה' ועם זאת מציינת כי 'אי אפשר לי שלא לראות זוועה בכל מה שעוללו לנו [...] שני האירועים הנ"ל [...] אינם אלא רמז למה שקרה בימים הגורליים' (עמ' 173).

ספרה של לסקוב מגולל עוד עניינים רבים – היא מספרת למשל על שכונת מאה-שערים, שבה